

AZ ÉRINTÉS POÉTIKÁJA

A testem határai az énem határai. A bőröm felülete elválaszt a külső világtól, ezen a bőrön csak azt kell éreznem, amit érezni akarok.

Jean Améry: „Túl a büntudaton és az élvezeteken”

Az érintés elsődlegessége

Az érintés helyenként megmaradt, nyomként megőrződött a bőr felületén. Több nyomként: a bőrön futó vonalként, amerre az ujjbegy elhaladt, az ujjbegyen, a melegségben, amit magukból kibocsátanak és átadnak, belenyomnak a bőrbe, a másik testébe.

Az érintés, mint egy íróeszköz nyoma, akárha valaki – miként a gyerekek szokták, de a kissé felnőttebbek is – összefirkált volna egy tollal, vonalat húzott volna egy filccel, golyóstollal, esetleg töltőtollal, talán tintával. Grafitceruzával mégsem, az fáj. Az érintés és a nyom, kitörölhetetlen és láthatatlan.

Mint a könny nyoma az arcon. Pontosan tudod, hogy hová tart, hogyan csorog le, követed a folyását, aztán letörlöd az ujjaddal. Idővel eltűnnek a nyomok, az a bemélyedés pedig, amit a másik érintése hagy a bőrön, rögtön eltűnik. Legalábbis kívülről, belülről tartósabb, mivel a test emlékezik. A testünk az emlékezet legjobb tárolóeszköze, épp azért megbízható, mert nem tudjuk tudatosan ellenőrzésünk alatt tartani. Mi felejtünk, de a testünk emlékezik. Mi megpróbáljuk kiszorítani az emléket, de a testünk ellenáll. Döntéseket hozunk, mégis a testünk dönt. Gyűjti

magában a benyomásokat, terekhez kapcsolódik, érzékeivel emlékezik.

Egészen mostanáig nem is tudtam, hogy az érintésnek is van elmélete. Mikhail Epstein *A test filozófiája*¹ című könyvének az elején jöttem rá erre, amit a Belgrád és Zágráb közötti vonatra felszállva azonnal mohón felütöttem, néhány órával azután, hogy megvásároltam. Epstein-től megtudjuk, hogy ezt az elméletet a görög „haphē” – érintés, tapintás jelentésű – főnév és az érzékeny jelentésű „haptikosz” melléknév tövéből képzett szóval *haptikának* nevezik. A főnév és a melléknév is a hozzányúlni, érinteni jelentésű szóból lettek, de kapcsolatban vannak az érintettség, a tapogatás (*haptesthai*), piszkálás jelentésekkel is, ami már gondolkodóba ejthet minket az érintés érzékével kapcsolatban. Racionális szempontból nézve ez a legprimitívebb érzékünk. A szemhez és a fülhöz kapcsolódó érzékeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítunk: ezek a fejen helyezkednek el, és az ember számára az eszmék és fogalmak világához tapadnak. Halljuk, gondoljuk és kimondjuk a szavakat, azt, amit látunk, azonnal fogalommal ellátott és felfogható képpé alakítjuk. Ez a két érzék és ez a két emberi érzékelő „eszköz”, a látás és a hallás a realitás tanúi, tapasztalataik megoszthatók, felhasználhatók az érvelés és a bizonyítás terében. Megbízható tanúnak tekintjük őket, még akkor is, ha tudjuk, hogy az emberi érzékek nem ugyanarra a frekvenciára „vannak hangolva” minden egyed esetében. Korszerű világunkban erre megvannak a mérőműszerek, valamint azok a segédeszközök, amelyek kiéleltetik a látás és a hallás érzékeleit, és hozzáigazítanak minket a szabványokhoz és a normákhoz. Eltörlik rövidlátásunk mínuszát és távollátásunk pluszát, erre valók a kis üvegalkalmazások, a lencsék, a szemüvegek. Hallókészülékekkel, fülbe ültetett műcsigákkal visszavarazsolnak bennünket a hallás teljes világába. A rezgések és frekvenciák biztosítják számunkra a racionális lény státusát, aki megfelelően ismeri meg a világot. Ezáltal hozzájutunk

¹ Mikhail Epštejn: *Filozofija tela, Geopoetika*, Beograd, 2009. Jelen fordítás hivatkozásai, magyar fordítás hiányában, erre a szerb kiadásra vonatkoznak.

az információkhoz, ezzel lehetővé teszik számunkra a kommunikációt.

De mi a helyzet a bőrrel, mi van a tapintás érzékével, amely egész testfelületünket beborítja, és mélyen a testünk bensejében, az olyannyira érzékeny, nyálkahártyával borított üregeinkben is aktív? A bőr vajon megismerő tevékenységet végez-e? Arisztotelész így tenné föl a kérdést: „Vajon a test belsejében foglal-e helyet, és hogy mi a tapintás érzékszerve: hús-e?”² Milyen információkat közvetít az érintés? Hogyan kommunikálunk a teljes testünkkel? Mi történik, amikor magunkat érintjük meg, amikor a kezünkkel rátámaszkodunk a térdünkre, pontosan ki és mit érzékel ilyenkor bennünk, el tudjuk-e különíteni egymástól annak az érintésnek az érzetét, amit a tenyér továbbít, attól, amit ilyenkor fölvesz? És végtére is, hogyan lehetséges, hogy egyetlen rövidke, felületes és teljességgel felszíni érintés, mint amilyen egy akaratlanul is bekövetkező csók, többet jelenthet, mint ezer és ezer tisztán kimondott és tisztán meghallott szó? És miért van az, hogy amit nem láthatunk, az többet jelenthet számunkra, mint amit látunk?

Az érintés elmélete

Mint minden elmélet esetében, kezdetben vala Arisztotelész. *A lélekről* című könyvében megállapítja az emberről, hogy „a többi érzék tekintetében sok állat túltesz rajta, ám tapintása a többi állaténál jóval pontosabban működik”.³ Megfigyeléséből Arisztotelész – számunkra ma kissé szokatlanul, még ha nem is ellentmondásosan – arra követke-

zet, hogy emiatt az ember a *legértelmesebb élőlény*. A haptika, illetve később a haptológia az érintéssel és a tapintással foglalkozik, a bőrrel mint érzékszervvel, az emberi tevékenység érintéssel járó tevékenységeivel és önkifejezési formáival. Mikhail Epstein kortárs orosz filozófus, aki *Testfilozófiájá*t épp a haptikára építi, úgy határozza meg az érintést, hogy alapjában véve az ember és a körülötte lévő világ interakcióját föltételezi, olyan emberi tevékenységet, amely a bőr mint a tapintás érzékszerve által közvetítődik. Az Arisztotelész óta eltelt két és fél ezer év alatt az emberi civilizáció olyan irányba fejlődött, amely az embert elidegenítette az érintéstől mint a világgal megvalósuló kapcsolat elsődleges és mindent átfogó módjától. Az emberi fejlődés során az információk érintéssel történő átadásának mind kisebb a jelentősége – úgy az ontogenezis, mint a filogenezis tekintetében. A kisbabák meghalnak érintés hiányában, a civilizáció viszont nemcsak arra tanít meg bennünket, hogy fennmaradjunk érintés nélkül, hanem az ezzel kapcsolatos elfojtásokra és lemondásokra is. A represszív társadalmi normák eligazítanak bennünket, hogy mikor „illetlenség” és mikor „megengedhetetlen” az érintés. Az *illetlen viselkedés* pedig végső soron amorális. Képzeld el, mivel járna, ha a bank üvegablaka előtt arra éreznénk késztetést, hogy megérintsük a mögötte lévő férfi- vagy női alkalmazottat. Először is át kellene nyúlnunk azon a kis nyíláson, amelyet a köztünk lévő üvegablakon hagytak. Amennyiben személyi bankárral rendelkezünk, akkor természetesen kezdet fogunk vele a találkozónk elején és végén. De ekkor sem vetemedünk arra, még ha magán-személyekként jó kapcsolatban vagyunk is, hogy egy üzleti megbeszélés keretében megcsókoljuk. Jóváhagytak számunkra egy nagyobb összegű hitelt? Lehet, hogy ilyenkor ugrálnánk örömeinkben, de a hálánk kifejezésére rendelkezésre álló kódrendszernek megfelelően széles mosolyra húzódhat a szánk, hálásan bólogathatunk, esetleg egy illő ajándékkal kedveskedhetünk. Virág és bonbon, de semmiképpen sem csók és ölelés. A buszpályaudvaron pedig még egy cen-

2 Vö. Arisztotelész: *Lélektanológiai írások*, ford. Steiger Kornél, Európa Könyvkiadó, Bp. 1988, 96. o.
3 Uo. 89. o.

timéternyi rés sincs a pult vízszintese és az üveglablak függőlegese közt: a jegykiadást úgy alakították ki, hogy mikrofonon és hangszórón keresztül beszélünk egymással, és a pultba mélyesztett, két részre osztott tányérban bonyolítjuk le a tranzakciót: az egyik felébe betesszük a pénzt vagy a bankkártyát, a másikkól kivesszük a jegyet.

Igen, tisztában vagyok vele, hogy egészségügyi és egyéb biztonsági okok indokolják ezeket a belsőépítészeti megoldásokat a közszolgáltatást végző intézményekben. Ne csókolozzunk, ne érintsük egymást, viseljünk védőmaszkot, és mossuk rendszeresen a kezünket, hallhattuk nemrégiben hónapokon keresztül a sertésinfluenza ellen indított agresszív gyógyszeripari-egészségügyi kampány idején. Influenza ide vagy oda, a nyugat-európai társadalmak az emberek közti testi érintés legalacsonyabb indexével rendelkeznek. Egyes racionális kultúrák, így a francia is, ennek ellenére komoly napi mennyiségű, társadalmi kötelezettség jellegű csókot írnak elő. Epstein hivatkozik egy nyolcvanas évekbeli kutatásra, amely szerint egy párizsi kávézóban az emberek egy óra alatt átlagosan több mint százszor érintik meg egymást, míg ugyanennyi idő alatt egy brit pubban akár egyetlen érintés nélkül punnyadhatunk.

A haptika, vagyis az érintésemélet utóbbi évtizedekben bekövetkezett fejlődése más irányba vitte a kutatói érdeklődést. Afelé a világ felé, amelyben nincsenek valódi érzetek és érzékszervek: a mesterséges intelligenciák és a virtuális valóság világában a tapintás érzéke a korszerű kutatások középpontjába került. Miről is árulkodnak a technológiák és az érzékelésünk átalakulása vonatkozásában az olyan találmányok, mint az érintőképernyő, amely már a billentyűzetet is helyettesíti, és az újabbnál újabb táblagépek, amelyek újdonságát épp az adja, hogy érintés útján kommunikálunk velük? A végletesen természeteset, az elsődleges érzékünket, amelyekből az összes többi kifejlődött, összekapcsoljuk az új informatikai technológiák csúcseredményeivel. Megérintjük a képernyőt. Érezzük? Információkat továbbítunk és fogadunk, kommunikálunk. Érzünk-e va-

lamit, teszem fel újra a kérdést. Nem vagyok benne biztos, de valamit érzünk az érintésnek ebben a formájában is. Az érintés érzékéhez kapcsolódnak a virtuális érzetek teljes illúzióját célzó legfontosabb feladatok. Persze addig viszonylag könnyű, amíg többé-kevésbé mérhető érzékelendőről van szó: hideg/meleg, kemény/puha, sima/érdes...

Ismét Arisztotelész, ugyanott, *A lélekről*, 422b: „Mert úgy tűnik, minden érzékelés egyetlen ellentétre vonatkozik, például a látás a fehérre és a feketére, a hallás a magasra és a mélyre, az ízlelés a keserűre és az édesre. Ám a tapintás területén sokféle ellentét található: hideg és meleg, száraz és cseppfolyós, merev és lágy és több efféle. (...) Ám hogy a tapintásnak mi az az egységes tárgya, ami a hallásnak a zaj, az nem világos.”⁴

Amikor a tapintásról mint akár kellemes, akár kellemetlen érzetről beszélünk, semmilyen tekintetben nincs egyszerű dolgunk. Gondoljunk az olyan kellemes érzetet adó érintésre, mint a biztonság érzetét kiváltó érintések, vagy az érintésre mint az élvezet keletkezésének a helyére, az erotikus élvezetre – ezeknél rendre csődöt mondanak a mérőműszereink. Tulajdonképpen nem is tudom, hogy miért és mióta, de már elég régóta úgy zárom mindegyik nem hivatalos e-mailemet, hogy: öllelek, a. (öllelek vessző a pont). Talán éppen amiatt, mert az elektronikus kommunikáció virtuális világából valójában hiányzik minden közvetlen érzékelés, s talán így együtt próbálom őket pótolni az elsődlegessel: az érintéssel. Az érintéssel, amelyet elhagytunk, vagy amit mégiscsak örzünk.

A nem kívánt érintés, az érintés terrorja

Az érintésekkel kapcsolatos szófejtésekben két jelentésmező lehet számunkra különösen érdekes. Az első a „taktilis” és a „taktikus” melléknevek jelentéseinek a viszonya (Epstein, 34). Annak ellenére, hogy mindkettőnek ugyanaz a latin ige, a *tango, tangere*

⁴ Uo. 96–97. o.

(érinteni) a szótöve, a „taktilis” az érintkezés és a kapcsolatteremtés jelentése felé mozdult el, olyan közvetlen kommunikáció jelentésében, amely feltételezi a tapintás érzékének a működését. A „taktikus” ezzel szemben a távolságtartást, a szubjektumtól való különválasztottságot hangsúlyozza, amikor az egyik fél ügyel arra, hogy *ne sértse meg* a másikat, többnyire a társadalmi érintkezés olyan területein, ahol az érintéssel történő kommunikáció már törlődött. A „taktikus” viselkedésre lehet példa az, amikor találkozunk azzal a kollégánkkal, akiről tudjuk, hogy a múlt héten elvált, de nem hozzuk ezt szóba, mert nem kívánunk behatolni a magánszférájába. Aztán hogy nem lenne-e helyénvalóbb megölelnünk egy, az élet értelmére vonatkozó káromkodás kíséretében, az már más kérdés. Taktikus mindenestre nem lenne.

Más jelentéshasonlóságok – de eltérések is – következnek a „hapto” igében lévő ógörög szótóból, amely a *fog* ige elfog, lefog, szabadságától megfoszt jelentését is hordozza.

Az erőszak különféle formái közül a test feletti fizikai erőszak elsődleges. Elvenni mástól a saját teste fölötti rendelkezés jogát (foglyul ejtés, letartóztatás, elzárás), fizikai megpróbáltatásoknak vetni alá a másik testét (tortúra és kínzás, gyógyászati célú kísérletek, nemi erőszak), elvenni a másik életét – elvenni a testétől az életet, mindezek ugyanannak a képletnek a változatai: a másik testének nem kívánt érintéséé. Nem kívánt érintés lehet a villamossal utazók tömege is, megtörténik, hogy ez annyira elviselhetetlen, hogy inkább leszállunk az első megállóban. A családon belüli és az iskolai büntetések, a szexuális zaklatás az első lépések ezen az úton. De a test mindenre emlékezik, mindenre reagál, még ha egyes helyzetekben nincs is lehetősége a fizikai ellenállásra.

Az érintés etikája és erotikája

Megijedtem, mondom, és megszorítom a kezéd. Félek, mondd, és viszonzod a szorításom. Kívánlak, mondom, és közelebb lépek. Megcsókolsz. Viszonzom a csókot – nem, ezt így nem mondhatom. Nem tudom, hogy ki

adja és ki kapja a csókot, ahogy nem tudom azt sem, ki fogja kinek a kezét, én a tiédet vagy te az enyémet. Nem nézzük egymást, nem beszélünk, és kétlem, hogy bármit is hallunk. Mindent érzünk: teljességet, egymásba olvadást, forróságot; két test összeolvadt.

Behunyhatom a szemem, bedughatom a fülem, befoghatom az orrom, és lélegezhetek a számon, amivel elnyomom az ízlelés érzékét is, de nem tudom, semmiképp nem vagyok képes, mondaná Epstein, *lennyúzni a bőröm* a saját testemről. Az én tagjaim, az én bőröm, az én testem és én egyek vagyunk. A hang rajtam kívül hangzik el. A hang néha nem „én” vagyok. Az érintés viszont mindig „én” vagyok. Amikor beszélgetünk, megkülönböztetem a saját hangom a tiédétől, én nem lehetek a te hangod. Amikor hallgatjuk egymást, halljuk a különbséget, halljuk egymást. A megismerés és a kommunikáció mindegyik viszonylatában két különálló szubjektumként állunk fel, igen gyakran (akár akaratlanul is) a szubjektum és objektum hierarchizált viszonyát megvalósítva.

És tisztában vagyok azzal, hogy nem szólhatok más hangján, nem láthatok más szemével, csak a sajátommal, de a testünk érintésében nem tudnak bennünket különválasztani. Ilyenkor vajon távolodom magamtól, vagy közeledem magamhoz? Épp az érintés mint állandó kölcsönösség, mint az érzékelés és a cselekvés állandó visszatérése önmagába hozza létre a közelség lehetőségét. Vagy félreértettem volna Lévinast?⁵ A baráti és a szerelmi kapcsolatokban, a taktilitás terében, ahol nem kell, sőt nem szabad taktikusnak lennünk. Ahol meg szeretnénk ölelni a másikat. Ahol ölelkezünk. Öllelek, a.

(Az esszé eredeti megjelenési helye: Andrea Zlatar: Rječnik tijela – Dodiri, otpor, žene; Naklada Ljevak, Zagreb, 2010, 15--24.)

LADÁNYI István fordítása

5 Epstein, 45.: „Lévinas simogató érintésről beszél, megkülönböztetve ezt a tapogató érintéstől. A különbség feltételes. Épp az érintés érzékelő és a cselekvő vonatkozásának kölcsönössége teszi lehetővé a simogatást.”